

**ΑΠΟ ΤΟΝ ΕΠΙΚΟΥΡΟ ΣΤΟΝ ΜΑΣΛΟ:
Η ΕΥΤΥΧΙΑ ΤΟΤΕ ΚΑΙ ΤΩΡΑ ΚΑΙ Η ΘΕΣΗ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ
ΣΤΗΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΘΕΩΡΗΣΗ**

Gerald Gutenschwager, PhD
Ομότιμος Καθηγητής, Σχολή Αρχιτεκτονικής
Πανεπιστήμιο Ουάσινγκτον
Σαιντ Λούις, Μιζούρι, Η.Π.Α
Και
Επιστημονικός Συνεργάτης,
Τμήμα Μηχανικών, Χωροταξίας και Περιφερική Ανάπτυξης
Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας

*Ουδέν χρήμα μάτην γίνεται, αλλά
πάντα εκ λόγου τε και υπ' ανάγκης
Δημόκριτος (54 Β 2)*

*Τίποτε δεν γίνεται τυχαία,
αλλά όλα από αιτία και ανάγκη*

Τρεις Προκλήσεις που Αντιμετωπίζει η Ανθρωπότητα Σήμερα

Η ανθρωπότητα έχει να αντιμετωπίσει τρεις σοβαρές και αλληλοσχετιζόμενες προκλήσεις το 21^ο αιώνα, όλες προερχόμενες από λαθεμένες προϋποθέσεις - μεταφυσικές δοξασίες, όπως τις ονόμαζε ο E.F. Schumacher (1973) στο κλασικό του βιβλίο, «Το Μικρό Είναι Όμορφο». Αυτές οι προϋποθέσεις που έχουμε κληρονομήσει από το παρελθόν, αφορούν τον άνθρωπο και τη κοινωνία του. Ισχύουν κυρίως στη τωρινή νεοκλασική οικονομική επιστήμη, την βασιλεύουσα των κοινωνικών επιστημών, και συνεχίζουν να έχουν ισχύ λόγω της αδιαφορίας προς την προειδοποίηση του Ηράκλειτου ότι «δεν μπορούμε να μπούμε δύο φορές στο ίδιο ποτάμι».

Οι προκλήσεις είναι η οικονομική, περιβαλλοντική και φιλοσοφική (ψυχολογική). Πιο συγκεκριμένα, οι συμβατικοί οικονομολόγοι (δλδ, οι νέο-κλασικοί και νεο-φιλελεύθεροι, ακόμα και οι Κευνεσιανοί) και οι επιχειρηματίες που νομιμοποιούνται από αυτούς, βασίζονται σε προϋποθέσεις του 18^{ου} και 19^{ου} αιώνα, που αφορούν το οικονομικό σύστημα, τη φύση και τον άνθρωπο. Οι προϋποθέσεις ήταν αρκετά περιορισμένες τότε, αλλά είναι εντελώς λαθεμένες, εάν όχι παράλογες, σήμερα. Έτσι από τον Πρωταγόρα (*Πάντων χρημάτων [πράγματα] μέτρον άνθρωπος*) φτάσαμε το 18^ο και 19^ο αιώνα και πέρα με τη οικονομική επιστήμη (*Πάντων ανθρώπων μέτρον ο χρηματισμός*), οπού έχουμε χάσει κάθε ιδέα για το ανθρώπινο μέτρο.

Η Οικονομική Κρίση

Αρχίζοντας με την νεοκλασική και νεοφιλελεύθερη οικονομική θεωρία, είναι φανερό εδώ και πολλά χρόνια ότι δεν μπορεί η «ελεύθερη» αγορά να λύσει (αυτόματα) τις ανισορροπίες ανάμεσα στη παραγωγή και τη κατανάλωση, με αποτέλεσμα μια χρόνια τάση στις αναπτυσσόμενες χώρες προς υπερπαραγωγή (το σύστημα παράγει περισσότερα αγαθά, από εκείνα που μπορούν οι καταναλωτές να καταναλώσουν, ιδίως με το εισόδημα που διαθέτουν). Ένα αποτέλεσμα αυτής της τάσης ήταν και είναι μια τεράστια προσπάθεια του κεφαλαίου εδώ και ένα αιώνα, όχι να μειώσει την επικερδή παραγωγή, αλλά να αυξάνει την κατανάλωση με οποιοδήποτε τρόπο, δηλ. με τη διαφήμιση, το μάρκετινγκ, τα δάνεια, τις πιστωτικές κάρτες, κτλ.. Το αποτέλεσμα αυτής της προσπάθειας ήταν και είναι να διαστρεβλώνει τη ψυχολογία των ανθρώπων, ιδίως των νέων, με την σκέψη ότι μόνο η κατανάλωση και ο πλούτος χαρακτηρίζουν τον επιτυχημένο (και ευτυχημένο) άνθρωπο. Τονίζω ότι αυτός ο χαρακτηρισμός είναι προϊόν μιας τεράστιας ανθρώπινης προσπάθειας εκ μέρους μιας ισχυρής εμπορικής, βιομηχανικής και χρηματοπιστωτικής ηγεσίας, με σημαντική βοήθεια από ψυχολόγους και καλλιτέχνες, και **όχι** κάποια μοιραία «φυσική» εξέλιξη ενός φυσικού (δηλ. κοινωνικού) συστήματος. Η σκέψη ότι μια καλύτερη κατανομή του πλούτου θα έδινε έστω μερική λύση σ' αυτό το πρόβλημα, έλαμψε μόνο βραχύχρονα στο μυαλό του Χένρυ Φορντ στη δεκαετία του 1920 και μετά με την εφαρμογή της θεωρίας του Κέϋνς στις δεκαετίες του 1930-1970 στην Αμερική, και με άλλη πιο μόνιμη μορφή στην Ευρώπη. Αλλά με το νεοφιλελευθερισμό και τη «παγκοσμιοποίηση» τα τελευταία τριάντα χρόνια, αυτή η λύση δεν είναι πια «της μόδας».

Άλλο αποτέλεσμα αυτής της ανικανότητας της αγοράς να κρατάει μια ισορροπία ανάμεσα στην παραγωγή και στην κατανάλωση αποτελεί η μετατόπιση του κεφαλαίου στο χρηματοοικονομικό τομέα (τράπεζες, χρηματιστήρια και άλλες μορφές του τζόγου) για κερδοσκοπικές επενδύσεις και συναλλαγές, παρόλο το αυξημένο ρίσκο που σχετίζεται με τέτοιες μορφές επενδύσεων. Όσο πιο επικερδείς είναι αυτές οι επενδύσεις, έστω και προσωρινά, τόσο περισσότερο αυξάνεται η ανισορροπία του πλούτου, με την τάση να εντείνεται το πρόβλημα της υποκατανάλωσης-υπερπαραγωγής, κτλ. Ως ένα επιπλέον αποτέλεσμα αυτής της στρατηγικής, παρατηρούμε μια χρόνια τάση της υπερσυσσώρευσης του κεφαλαίου, και το σύστημα να γίνεται όλο και πιο ασταθές, εφόσον ο πλούτος βασίζεται όλο και περισσότερο σε δάνεια (για κατανάλωση δηλ. και όχι για παραγωγική επένδυση) και σε αεριτζίδικη κερδοσκοπία. Κάθε φορά που σκάει μια κερδοσκοπική φούσκα, όπως βλέπουμε κάθε λίγο, η παράλογη «λογική» του συστήματος γίνεται ακόμα πιο φανερή, και μια πιο δίκαιη κατανομή του πλούτου και πιο λογική οργάνωση της οικονομίας πιο αναγκαία.

Η Κρίση του περιβάλλοντος

Η κρίση του περιβάλλοντος είναι, όμως, πιο σοβαρή από την οικονομική κρίση, διότι οι αλλαγές που έχουν προκληθεί στην φύση είναι και θα είναι μη αναστρέψιμες. Το κεφάλαιο και η νεοκλασική-νεοφιλελεύθερη θεώρηση την αγνοούν αυτή την κρίση, πιστεύοντας, είτε, όπως φαίνεται, ότι “Après moi le

deluge” («μετά από μένα ο κατακλυσμός»), όπως έλεγε ο Λουδοβίκος XV, είτε ότι η επιστήμη και η τεχνολογία θα τη λύσουν με τη πάροδο του χρόνου. Εδώ πρέπει να τονίσουμε ότι οι οικονομικές θεωρίες του 18^{ου} και 19^{ου} αιώνα έβλεπαν τη φύση σαν ένα ανοικτό σύστημα, που μπορούσε να το εκμεταλλευθεί κανείς ατέλειωτα, και έτσι να μπει στους οικονομικούς υπολογισμούς σαν εισόδημα και όχι σαν κεφάλαιο. Και αυτή η προϋπόθεση χαρακτήριζε, και ακόμα χαρακτηρίζει τα καπιταλιστικά, αλλά εξίσου και τα «κουμμουνιστικά» συστήματα όσο ήταν και είναι αυτά προσανατολισμένα στη απέραντη **ανάπτυξη**, με τα ίδια αποτελέσματα στο περιβάλλον. Σήμερα όλο και περισσότεροι άνθρωποι καταλαβαίνουν αυτό το λάθος, εκτός, φυσικά, μια μερίδα οικονομολόγων και την πλειοψηφία των επιχειρηματιών, τους οποίους δεν βολεύει να το αναγνωρίσουν. Όσον αφορά τους πολιτικούς, τους δημοσιογράφους και αρκετούς επιστήμονες, διαπιστώνουμε ότι επαναλαμβάνουν συνέχεια το «τροπάριο» για την **ανάπτυξη**, σαν να μην είχε καμία σχέση η ανάπτυξη με την περιβαλλοντική κρίση. Μέρος αυτής της νοοτροπίας είναι η πίστη (και η επιθυμία) ότι μόνο με την ανάπτυξη μπορεί να λυθεί το πρόβλημα της **ανισότητας**, και όχι με κάποια ριζική αλλαγή στην κοινωνική δομή.

Για να λύσουμε το παγκόσμιο περιβαλλοντικό πρόβλημα, όμως, χρειάζεται ένα είδος ολικής και πραγματικής δημοκρατικής κοινωνικοπολιτικής συνεργασίας, κάτι που δεν έχει δει ο άνθρωπος από την εποχή των κυνηγών και τροφосуλλεκτών. Η ηθική έμφαση στον «κτητικό ατομισμό» (Macpherson, 1962) με την συνακόλουθη ανταγωνιστικότητα που κληρονομήσαμε από τον 19^ο αιώνα, δεν μας εξυπηρετεί καθόλου σ’ αυτό το σημείο. Επίσης, η υπερσυσσώρευση του κεφαλαίου και η όλο και μεγαλύτερη έμφαση στις μεγάλης κλίμακας επιχειρήσεις, τεχνολογία και πολιτικοοικονομικές οντότητες που συν-ακολουθεί, δεν επιτρέπει την ελευθερία για πιο δημιουργικές και ευέλικτες σκέψεις και πράξεις σχετικά με τη διαλεκτική ανάμεσα στον άνθρωπο και τη φύση. Η φύση, όμως, δεν συγχωρεί, ή μάλλον δεν ενδιαφέρεται, και θα συνεχίσει να υπάρχει, έστω και χωρίς τη συμμετοχή του Homo Sapiens Sapiens!

Ωστόσο, υπάρχουν αρκετοί οικονομολόγοι που ερευνούν το περιβαλλοντικό πρόβλημα και προσφέρουν σκέψεις για λύσεις και στρατηγικές για το μέλλον (Neva Goodwin, 2008) Το σημαντικό είναι ότι θα είναι απόλυτη ανάγκη να αναπροσδιορίσουμε τις περισσότερες προϋποθέσεις για τα πολιτικό-οικονομικά συστήματα, για τη κοινωνία και για τη φύση που έχουμε κληρονομήσει από το πρόσφατο παρελθόν όπου άνθισε η επιστήμη και η τεχνολογία.

Πρώτον, θα πρέπει να αναγνωρίσουμε ότι η φύση και η κοινωνία δεν είναι το ίδιο πράγμα, και να καταλάβουμε ότι οι κοινωνικοοικονομικές θεωρίες που βασίζονται στις αιτιοκρατικές θετικές επιστήμες κάνουν μεγάλο κακό με την εφαρμογή τους στη κοινωνία. Χωρίς ανθρωπιά και ηθικές αρχές, αυτές οι θεωρίες και η νοοτροπία που τις ακολουθεί τείνουν να δημιουργήσουν μια απόλυτα ελεγχόμενη τεχνοκρατική κοινωνία που καταλήγει σε απελπισία και μηδενισμό για τον άνθρωπο. (Stivers, 1994, Himmelfarb, 1995). Η μόνη «ελευθερία» είναι στην φαντασμαγορική πραγματικότητα της τηλεόρασης και στη κατανάλωση. Το μέλλον, εάν είναι να επιβιώσουμε, θα πρέπει να χτιστεί

επάνω σε αγάπη και συνεργασία, σε ισότητα, σε σεβασμό για τη φύση, και σε σημαντική μείωση της απαίτησης για υλικά αγαθά, ιδίως αυτά που καταναλώνουν μεγάλες ποσότητες ενέργειας στη παραγωγή τους. Αυτό συνεπάγεται μια ουσιαστική στροφή από τις υλικές προς τις πνευματικές ανάγκες του ανθρώπου, και θα απαιτήσει μια σημαντική αλλαγή στην εκπαίδευση των μικρών και των μεγάλων, για να μάθουν να ζουν σαν άνθρωποι αυτό-προσδιοριζόμενοι, και όχι σαν δούλοι της διαφήμισης και της τεχνοκρατίας.

Εδώ αξίζει να προσέξουμε μια δήλωση του Robert Kuttner, συν-επιμελητή του περιοδικού, *American Prospect* (Αμερικανική Προοπτική), όπως αναφέρεται στο άρθρο των Eamon Javers και Jim VandeHei (2009) σε στήριξη για το υπέρογκο ποσόν που θα δοθεί στους πλουτοκράτες για να «λυθεί» η χρηματοοικονομική κρίση στην Αμερική που οι ίδιοι δημιούργησαν. «Αυτό», λέει ο Kuttner, «Δεν αφορά την ηθική, αφορά τα οικονομικά». Έτσι, εάν πιστεύουμε τον Kuttner, **η οικονομική είναι αήθης, και ως επιστήμη** είναι «κοινωνιοπαθολογική», δλδ., ενώ μπορεί να διευκρινίσει ανάμεσα σε ορθολογικό και μην ορθολογικό, **δεν μπορεί να διευκρίνσει ανάμεσα σε ήθικό και ανήθικο!** (χώρια, φυσικά, από ό,τι πιστεύει και κάνει ένας συγκεκριμένος οικονομολόγος - απλώς, θα πρέπει να βρεί ηθική έμπνευση έξω από την επιστήμη του, εάν ενδιαφέρεται.) Όμως, οι ανθρώπινες κοινωνίες στηρίζονται επάνω στη συνείδηση. Η ανθρώπινη συνείδηση περιέχει λογικές, συναισθηματικές και ηθικές διαστάσεις, και οι κοινωνικές σκέψεις και πράξεις που κατασκευάζουν την κοινωνική δομή πάντα εμπνέονται από αυτές τις τρεις παραμέτρους. Επομένως, όταν ο Marshall γιόρτασε το χωρισμό της οικονομικής επιστήμης από την ηθική φιλοσοφία στο Λονδίνο στο τέλος του 19^ο αιώνα, προανήγγειλε το χωρισμό της νεοκλασικής οικονομικής από τον άνθρωπο, και στη τελική ανάλυση τη σταδιακή αποσύνθεση της καπιταλιστικής κοινωνίας, εάν όχι του ίδιου του ανθρώπου, κάτι που βλέπουμε μετά από 100 χρόνια στη κοινωνικό-οικονομική και περιβαλλοντική κρίση που ζούμε σήμερα. Δυστυχώς ο Marshall δεν κατάλαβε, όπως πολύ οικονομολόγοι (και οι περισσότεροι καπιταλιστές), ότι **καμία ανθρώπινη κοινωνία δεν μπορεί να επιβιώσει χωρίς συναισθήματα και ηθικές αρχές**, αυτό σημαίνει και το ρητό του Πλάτωνα ότι, «*Πάσα επιστήμη χωριζόμενη δικαιοσύνης και της άλλης αρετής [ηθικές αρχές] πανουργία, ου σοφία φαίνεται*».

Η Φιλοσοφική Πρόκληση

Επομένως, η φιλοσοφική πρόκληση είναι να ξαναφέρουμε αρετή στην επιστήμη. Όχι ότι η οικονομική δεν περιέχει κάποιο είδος «ηθικού και συναισθηματικού» πλαισίου, αλλά δεν είναι πάρα πολύ ενάρετο! Έτσι, η τρίτη πρόκληση που σχετίζεται στενά με αυτό το πλαίσιο και, τελικά, με τη κρίση γενικά, αφορά τη θέση (ρόλο) του ανθρώπου στο κοινωνικοοικονομικό σύστημα. Για τις θετικές επιστήμες, και ειδικά για τη οικονομική επιστήμη, που έχουν αντικαταστήσει και τη θρησκεία και τη φιλοσοφία στην κοινωνική σκέψη, ο άνθρωπος είναι ένας υπολογιστής, χωρίς σκεπτόμενη αναφορά στο συναίσθημα και στο ήθος, δύο από τις κυριότερες διαστάσεις της ανθρώπινης ύπαρξης. Δηλαδή, υπάρχουν συναισθηματικές και ηθικές διαστάσεις που

υπονοούνται στην οικονομική θεωρία, και αυτές είναι η **απληστία** και η **ζήλεια**, μαζί με τον αναγκαίο **φόβο** που ακολουθεί παρόμοιο σύστημα αξιών. Εν τω μεταξύ, η νόηση ανάγεται σε **πανουργία**, που είναι η μόνη ικανότητα που υποτίθεται ότι χρειάζεται να διαθέτει ο άνθρωπος στη ζωή, μια ζωή, που για την νεοκλασική οικονομική επιστήμη είναι, λίγο πολύ, σαν ένα παιχνίδι του «πόκερ». Ο **πανούργος** θα έχει επιτυχία στη ζωή, αντιπροσωπεύοντας τον ιδανικό άνθρωπο σ' αυτή την θεωρία, παρ' όλη τη κατώτερη θέση που του αναθέτει ο Πλάτων.

Εάν δεν έπαιζε κανένα σημαντικό ρόλο η οικονομική επιστήμη στη κοινωνία, αυτός ο χαρακτηρισμός του ανθρώπου θα ήταν απλώς λυπηρός. Αλλά η οικονομική επιστήμη και η φιλελεύθερη «φιλοσοφία» των εμπόρων, τραπεζιτών και βιομηχάνων του 19^{ου} αιώνα που τη συνοδεύει, μαζί με την επιστήμη και τεχνολογία, καθορίζουν σχεδόν αποκλειστικά τη ζωή μας σήμερα. Περιορίζουν σε μεγάλο βαθμό τη συμπεριφορά μας, ιδίως εάν δεν είμαστε σε θέση να αντιληφθούμε πόσο καίρια επιδρά στις σκέψεις μας, τόσο πρακτικά, όσο και θεωρητικά.

Αυτό μας οδηγεί σε σκέψεις για το ποιά θα έπρεπε να είναι, τελικά, η θέση του **ανθρώπου** στην ευρύτερη κοινωνική θεώρηση. Εάν ο Πρωταγόρας είχε δίκαιο, τότε πως ορίζομε τον άνθρωπο και ειδικά τις ανάγκες του; Πώς προσδιορίζεται η ανθρώπινη **ευτυχία**, ιδίως εάν πιστεύομε ότι αυτός είναι ο τελικός σκοπός της επιστήμης; Μπορούμε να βελτιώσουμε τον αυστηρά περιορισμένο ορισμό του ανθρώπου που μας έχει κληρονομήσει η επιστήμη, η οικονομική θεωρία και η πολιτική ιδεολογία του 18^{ου} και 19^{ου} αιώνα, και, πιο συγκεκριμένα, να βελτιώσουμε την ερμηνεία αυτής της «παράδοσης» που χαρακτηρίζει το σύγχρονο κοινωνικοοικονομικό δόγμα; Και, τελικά, μήπως θα μπορούσε αυτή η βαθύτερη κατανόηση του ανθρώπου να βοηθήσει στη λύση των άλλων δυο κρίσεων που μας τυραννούν τόσο πολύ σήμερα;

Η ευτυχία τότε και τώρα

Πριν από 200 χρόνια *λίγοι* άνθρωποι είχαν στην κατοχή τους όλο τον πλούτο και τις πολυτέλειες, τις οποίες μπορούσε να προσφέρει η επιστήμη και η τεχνολογία - ενώ σήμερα. . . . Βέβαια, υπάρχει μια σημαντική μέση τάξη που χαιρεται τις σημερινές πολυτέλειες στις αναπτυσσόμενες χώρες. Δυστυχώς είναι μια τάξη που όλο και μειώνεται με τη «νέα τάξη πραγμάτων», κάτι που συμβαίνει ιδίως στην Αμερική, όπου το μέσο οικογενειακό εισόδημα δεν έχει αυξηθεί καθόλου για τριάντα χρόνια, και δεν έχει μειωθεί, μόνο και μόνο επειδή σχεδόν όλες οι γυναίκες εργάζονται τώρα. Αλλά, πέραν τούτου υπάρχει μια παγκόσμια δυστυχία σ' αυτή τη μέση τάξη που δεν ταιριάζει με τον πλούτο και τις ανέσεις που απολαμβάνουν. (Από την άλλη μεριά, πιστεύει κανείς ότι οι πραγματικοί πλούσιοι είναι ευτυχισμένοι, πέραν από την έμμονη διαφήμιση που παρατηρούμε στα μέσα μαζικής επικοινωνίας;)

Έτσι, θα ρωτούσε κανείς, μετά απ' όλη την οικονομική ανάπτυξη και όλη την εξέλιξη της επιστήμης και της τεχνολογίας τα τελευταία 200 χρόνια, τι ακριβώς έχουμε κατορθώσει να προσφέρουμε στο σημερινό άνθρωπο; Καταρχήν, στο κόσμο ολόκληρο η πλειονότητα της ανθρωπότητας έχει βελτιώσει τη ζωή της

πολύ λίγο, έως σχεδόν καθόλου από τότε. Σαφώς πολλοί άνθρωποι ωφελούνται από τα θαύματα στην ιατρική, και μια μειονότητα από την πρόοδο στην εκμετάλλευση της ενέργειας, στις επικοινωνίες και συγκοινωνία, και γενικά στις ανέσεις στην καθημερινή ζωή. Είναι, όμως, αυτή η μειονότητα πιο ευτυχισμένη σήμερα, ακόμα και μ' αυτές τις βελτιώσεις και τις ανέσεις; Η εγκληματικότητα και οι άλλες κοινωνιοπαθολογικές ενδείξεις, δλδ., τα διαζύγια, η εξάρτηση από ναρκωτικές ουσίες, (συμπεριλαμβάνονται και η καφεΐνη, η νικοτίνη, και το αλκοόλ), η πορνεία και πορνογραφία, οι μίζες, οι δωροδοκίες και τα ρουσφέτια, οι απάτες, οι κλεψιές, κτλ., που είναι κοινό φαινόμενο σε όλα τα επίπεδα της καθημερινής ζωής, όλα μαζί εκφράζουν μια γενική κατάρρευση της ηθικής δομής της σημερινής κοινωνίας. Αυτά τα φαινόμενα θα έκαναν κάποιον να υποπτευθεί ότι όχι, ο σημερινός άνθρωπος δεν είναι πιο ευτυχισμένος, παρ' όλη την εμφανή πρόοδο στην επιστήμη και στην τεχνολογία. Και οι έρευνες που εξετάζουν κατευθείαν το φαινόμενο της ευτυχίας βγάζουν τον ίδιο συμπέρασμα (Lane, 2000).

Δεν είχαμε μετρήσεις για ευτυχία πριν από 200 χρόνια, αλλά οπωσδήποτε υπήρχε δυστυχία που προερχόταν από τη φτώχεια που συνόδευε τη ζωή των πολλών. Αυτή η φτώχεια στέρησε και ακόμα στερεί τις βασικές ανάγκες διαβίωσης από τους πολλούς, ανάγκες για επαρκές φαί, ρουχισμό και στέγη, και πέραν τούτων, ανάγκη για κάποιο είδος ασφάλειας στη ζωή, ασφάλεια ότι αυτά τα λίγα πράγματα που είχαν (και έχουν) δεν θα τα παίρνανε οι λίγοι με τον ένα τρόπο ή τον άλλο, και ο,τι ώρα θέλουν. Και βέβαια αυτή η στέρηση οδηγούσε και οδηγεί σε μορφές κοινωνιοπαθολογίας τότε όπως και τώρα. Αλλά, δεν θα έπρεπε να είχαμε λύσει αυτά τα προβλήματα μέχρι σήμερα; Δεν θα έπρεπε έτσι και αλλιώς να ήταν όλοι οι άνθρωποι πιο ευτυχισμένοι; ***Δεν ήταν αυτή η υπόσχεση της επιστήμης, της τεχνολογίας και της ελεύθερης αγοράς (δλδ, του καπιταλισμού) το 19^ο αιώνα;***

Οικονομική θεωρία και ευτυχία

Από μια άποψη, η φτώχεια και η ανασφάλεια θα έπρεπε να είχαν εκλείψει πολύ πριν από σήμερα, διότι για σχεδόν ένα αιώνα τώρα ***έχομε ένα παραγωγικό δυναμικό που θα μπορούσε να ικανοποιήσει τις περισσότερες βασικές υλικές ανάγκες όλων των ανθρώπων.*** Αλλά, μέχρι να φτάσαμε σ' αυτό το σημείο είχανε παγιδευτεί και το πολιτικοοικονομικό σύστημα και η οικονομική θεωρία σε μια περιορισμένη αντίληψη για την κοινωνία και για τον άνθρωπο, και τις ανάγκες του, όπως επικρατούσε στο 19ο αιώνα, με αποτέλεσμα ότι σε όλο τον 20ο αιώνα αναγκάστηκε η οικονομική εξουσία να δημιουργεί (ψεύτικες) ανάγκες που θα ταίριαζαν σ' αυτή την αντίληψη και μ' αυτό το σύστημα θεωρίας και πράξης. Δηλαδή, η δυστυχία που προέρχεται από την φτώχεια είναι ένας αναχρονισμός που θέλει εξήγηση, μια εξήγηση που, παράδοξα, δεν απέχει πολύ από την εξήγηση για την επαρκή δυστυχία των λίγων προνομιούχων.

Ξεκινάμε αυτή την εξήγηση με μια αναφορά από τον Isaiah Berlin (1962):

Η ιστορία της σκέψης και του πολιτισμού είναι, όπως ο Χέγκελ έδειξε με μεγάλη ευφυΐα, μια εναλλασσόμενη μορφή απελευθερωτικών ιδεών που αναπόφευκτα μεταμορφώνονται σε ασφυκτικούς ζουρλομανδύες, και έτσι διεγείρουν τη δική τους καταστροφή που συνοδεύεται από καινούριες απελευθερωτικές, και την ίδια στιγμή, υποδουλωτικές αντιλήψεις.

Θα αναγνωρίσουμε εδώ τη βασική ενόραση του Ηράκλειτου που ο Χέγκελ και μετά ο Μαρξ και άλλοι χρησιμοποιούσαν με σοφό τρόπο στην ανάλυση του κοινωνικοοικονομικού συστήματος της εποχής τους. Τους ζουρλομανδύες τους ερμήνευσε ο Μαρξ σαν βασικές αντιφάσεις, αντιφάσεις που θα έδιναν ενδείξεις για την επόμενη φάση της ανθρώπινης ιστορίας. Έτσι, ο Μαρξ άρχισε την ανάλυση του με την *υποκειμενική* πραγματικότητα που κυβερνούσε το καπιταλιστικό σύστημα αυτής της εποχής. Επισήμαινε την αναπόφευκτη αλλοτρίωση του ανθρώπου, τονίζοντας τις ιδέες που επέτρεπαν αυτή την αλλοτρίωση, μια αλλοτρίωση, παρεμπιπτόντως, που, κατά τον Alan Macfarlane (1987), μπορεί να ξεκίνησε ακόμα και στις αρχές του 14^ο αιώνα στην Αγγλία.

Ο Μαρξ, όμως, δεν ξεκίνησε με το Χέγκελ αλλά με τον Επίκουρο. Η διδακτορική του διατριβή ήταν μια ανάλυση της διαφοράς μεταξύ του Επίκουρου και του Δημόκριτου για το εάν η κοινωνία είναι αιτιοκρατική ή όχι, δλδ, εάν είναι προκαθορισμένη με τον ίδιο τρόπο που είναι η φύση, εάν υπάρχουν, π.χ., μηχανισμοί που θα επέτρεπαν την πρόβλεψη και τον έλεγχο της κοινωνίας με τον ίδιο τρόπο που η τωρινή επιστήμη και τεχνολογία προβλέπουν και ελέγχουν η φύση. Το συμπέρασμά του ήταν ότι ο Επίκουρος, που δεν το πίστευε αυτό, είχε δίκαιο. Από 'κει προερχόταν ο σεβασμός που είχε για τη διαλεκτική και για την ανθρώπινη συμμετοχή στην κατασκευή της κοινωνικής πραγματικότητας, για να μη πούμε για την λιτότητα με την οποία εξέφρασε το τι ακριβώς θα ήταν η επόμενη (σοσιαλιστική) φάση της ανθρωπότητας, παρ' όλη τη «σιγουριά» που έδειξαν μερικοί οπαδοί του τον 20ο αιώνα.

Μ' αυτές τις σκέψεις μπορούμε να διευκρινίσουμε μερικά από τα βασικά προβλήματα της σημερινής κοινωνίας. Ο καπιταλισμός απελευθέρωσε τις τεράστιες ανθρώπινες δυνάμεις που κρυβόταν κάτω από τους διάφορους δεσποτισμούς και οι οποίοι ακολούθησαν το τέλος του αρχαίου ελληνικού πολιτισμού. Αυτή η απελευθέρωση έγινε με ένα εξελικτικό και «φυσικό» τρόπο με την αύξηση του εμπορίου στη Μεσόγειο και στην Ευρώπη, και έπειτα με την Αναγέννηση που ακολούθησε και βοήθωσε αυτή την απελευθέρωση. Εν συνεχεία, το εμπόριο έδωσε το έναυσμα για την δημιουργία της βιομηχανίας και της τεχνολογίας (με την βοήθεια της αρχαίας επιστήμης), που συντέλεσαν στην αύξηση της παραγωγής των προϊόντων και στην παραπέρα ανάπτυξη του εμπορίου σε διεθνές πλέον επίπεδο.

Η βιομηχανοποίηση και αστικοποίηση που ακολούθησε δημιούργησε ένα τεράστιο παραγωγικό δυναμικό, εξαρτημένο τελικά, όμως, από ένα πολιτικό-οικονομικό σύστημα βασισμένο στην λεγόμενη ελεύθερη αγορά και στη φιλελεύθερη φιλοσοφία και νεοκλασική οικονομική θεωρία που την

νομιμοποιεί. Είναι ένα σύστημα, εν τω μεταξύ, που είναι επικεντρωμένο στην παραγωγή και στην επένδυση του κεφαλαίου αποκλειστικά και μόνο για την εξυπηρέτηση της μεγιστοποίησης **του κέρδους**. Το σύστημα αυτό κυριαρχεί μέχρι και σήμερα. Δυστυχώς, όμως, αγνοεί οποιεσδήποτε ανθρώπινες ανάγκες πέραν από ό,τι σχετίζεται με το χρήμα, την κερδοσκοπία και την μαθηματική της θεώρηση. Έτσι, εάν μια ανάγκη μπορεί να ικανοποιηθεί μαζί με χρηματικό κέρδος, το σύστημα θα προσφέρει το κατάλληλο αγαθό ή υπηρεσία, εάν όχι, απλώς δεν θα ικανοποιηθεί, τουλάχιστον όχι μέσα στο κυρίαρχο πολιτικοοικονομικό σύστημα. Στη θεωρία και πράξη του συστήματος επιτρέπεται, με μεγάλη φειδώ, ένας δημόσιος τομέας για την αναγκαία φυσική υποδομή και για τις σημαντικές ανικανοποίητες κοινωνικές ανάγκες, ιδίως εάν η ικανοποίησή τους θα βελτίωνε την παραγωγικότητα του συστήματος γενικά, αλλά και πάλι μόνο εάν δεν ανταγωνίζεται με τον ιδιωτικό τομέα. Είναι σημαντικό να τονίσουμε ότι με το νεοφιλελευθερισμό τα τελευταία χρόνια ο ιδιωτικός τομέας επεκτείνεται όλο και περισσότερο, ενώ ο δημόσιος τομέας χρησιμεύει σχεδόν αποκλειστικά σαν δίαυλος για να περάσουν δημόσιοι πόροι στον ιδιωτικό τομέα για εξαιρετικά κερδοφόρα έργα (Frank, 2008).

Όταν αυτό το σύστημα έφτασε προς το τέλος του 19^ο αιώνα με ένα παραγωγικό δυναμικό που μπορούσε να ικανοποιήσει τις βασικές **υλικές** ανάγκες για όλους, ιδίως στις βιομηχανικές χώρες (και σιγά, σιγά σε όλο τον κόσμο) δεν προχώρησε σ' αυτή τη λογική εξέλιξη διότι δεν ήταν κερδοφόρο να το κάνει. Όλη η εξέλιξη του καπιταλισμού, και της συμβατικής οικονομικής θεωρίας, χαρακτηρίζεται από αυτή τη παράλογη «λογική». Έτσι, στις μη αναπτυγμένες χώρες το αποικιοκρατικό κεφάλαιο αναζητούσε (και αναζητά) φτηνές πρώτες ύλες και φτηνά εργατικά χέρια, και έπειτα όσο το δυνατόν καινούριες αγορές (που αποτελούνται ως επί το πλείστον από τους λίγους προνομιούχους), κάτι που συνολικά βοηθούσε και βοηθάει περισσότερο **στην ύποαναπτυξη και στη διαρκή στέρηση των βασικών αναγκών** σ' αυτές τις χώρες του τρίτου κόσμου. Πρέπει να εξαιρέσουμε, βέβαια, τις χώρες της Ασίας, ιδίως την Κίνα, οι οποίες μπόρεσαν να απελευθερωθούν εν μέρει από αυτό το αποικιοκρατικό σύνδρομο και όπου τώρα η ντόπια άρχουσα τάξη, η ίδια, αναλαμβάνει την «οδυνηρή» υποχρέωση να εκμεταλλευτεί τους δικούς της λαούς στο όνομα της «ανάπτυξης».

Στις βιομηχανικές χώρες οι επιχειρηματίες άρχισαν να χειραγωγούν τον καταναλωτή για να αυξήσει τη κατανάλωση, ώστε να μη μειωθεί η παραγωγή που ήταν η πηγή του κέρδους. Από μια άποψη, ίσως, θα ήταν πιο λογικό να αυξάνουν το εισόδημα των εργατών για να μπορέσουν να καταναλώσουν την αυξημένη παραγωγή, αλλά αυτό θα μείωνε το κέρδος με άλλο τρόπο. Παγιδευμένοι σ' αυτή τη αντίφαση, διαλέξανε να προχωρήσουν από τη μια μεριά σε νέες μορφές διοργάνωσης και τεχνολογίας για να μειώσουν το κόστος παραγωγής, αγνοώντας το ψυχολογικό και σωματικό τίμημα για τους υπαλλήλους και εργάτες, και από τη άλλη, με τη διαφήμιση, πίστωση, κτλ., όπως ήδη αναφέραμε, για να αυξάνουν την κατανάλωση, ακόμα και των αγαθών που δεν ήταν (και δεν είναι) τελικά αναγκαία, αρκεί να υπάρχει κέρδος. Εν τω μεταξύ, η εξέλιξη της τεχνολογίας αντικαθιστούσε εργάτες, μειώνοντας πάλι την αγοραστική δύναμη της αγοράς, που όλα μαζί οδήγησαν τελικά στη τωρινή παγκόσμια κοινωνικοοικονομική κρίση.

Η επιστημονική, καλλιτεχνική και συναισθηματική χειραγώγηση των εργατών και των καταναλωτών έχει φτάσει σε πολύ εκλεπτυσμένο επίπεδο σήμερα, αναγκάζοντας τους εργάτες και υπαλλήλους ως καταναλωτές να εμπλακούν σε ένα ξέφρενο, αλλά χωρίς νόημα αγώνα ('rat race'), δλδ., να εργάζονται όλο και περισσότερες ώρες και όλα πιο έντονα για να κερδίζουν χρήματα, προκειμένου να αγοράζουν αγαθά που νομίζουν ότι χρειάζονται, χωρίς καμία σκέψη για το πώς δημιουργούνται αυτές οι ανάγκες. Ο καπιταλισμός και η οικονομική θεωρία, ακόμα και οι φιλελεύθερες ιδέες για τη δημοκρατία, παγιδευμένοι στο 'ζουρλομανδύα' της σκέψης του 19^ο αιώνα δεν μπορούν να βοηθήσουν τον εργάτη, τον πολίτη και τον καταναλωτή να βγει από αυτό το αδιέξοδο.

«Νέες» αντιλήψεις για την ευτυχία

Όμως, η πραγματικότητα συνήθως τρέχει μπροστά από τη σκέψη, και όλο και περισσότεροι άνθρωποι καταλαβαίνουν ότι οι θεωρίες και ιδεολογίες του 19^ο αιώνα δεν ταιριάζουν με την πραγματικότητα του 21^{ου}. Στην οικονομική επιστήμη υπάρχουν χιλιάδες φοιτητές και καθηγητές που ψάχνουν για μια καινούργια «μετά-αυτιστική» και πιο ανθρώπινη οικονομική θεωρία, βασισμένη στη πραγματικότητα, και που θα φέρει την επιστήμη πιο κοντά στον άνθρωπο και στις πραγματικές ανάγκες. (Βλέπε www.paecon.net) Στην κοινωνία υπάρχουν εκατομμύρια άνθρωποι που εγκαταλείπουν τις πόλεις και το ξέφρενο ανταγωνισμό που τις χαρακτηρίζει, και μένουν σε χωριά και μικρές πόλεις με φτηνότερα αυτοκίνητα, ρούχα και σπίτια, με προσπάθεια να μειώσουν την περιβαλλοντική ρύπανση με πιο «φιλικές» τεχνολογίες, και να τρώνε φαγητά με λιγότερες τοξίνες από φυτοφάρμακα, λιπάσματα, κτλ., και γενικά να αποφεύγουν τις πιέσεις για τη «καλή ζωή» που προωθούνται από τα μέσα μαζικής επικοινωνίας.

Δεν είναι όμως η πρώτη φορά που κάποιοι άνθρωποι συνειδητοποίησαν ότι η κοινωνία τους δεν επέτρεπε την ικανοποίηση σημαντικών ανθρωπίνων αναγκών. Στο σημείο αυτό αξίζει να αναφερθούμε στον Επίκουρο, ο οποίος έφυγε από τη πόλη, όχι για να αποφύγει τον καταναλωτισμό, αλλά για να βρει την ουσία της ανθρώπινης ζωής. Παρόλο ότι η σχολή του Επίκουρου κράτησε πολύ περισσότερα χρόνια από όλες τις άλλες σχολές των άλλων φιλοσόφων, ο Επίκουρισμός έχει «κακοποιηθεί», και οι έννοιες του έχουν διαστρεβλωθεί περισσότερο από εκείνες όλων των άλλων φιλοσόφων. Γιατί αυτό; Διότι ο Επίκουρος προσπάθησε να ελευθερώσει τον άνθρωπο από κάθε είδους επουσιώδεις φυσικές και ψυχικές ανάγκες, που προερχόταν από τη κοινωνία. Αυτό δεν τον έκανε αγαπητό σε κανένα είδος εξουσίας, πουθενά, και ποτέ.

Οι άνθρωποι της εξουσίας ψάχνουν πάντα να επινοήσουν συναισθηματικές δικαιολογίες, για να νομιμοποιούν την εξουσία τους. Και όπως είναι οι ίδιοι «εκτός ουσίας», και έτσι η λέξη εξ-ουσία, ψάχνουν να βρουν αυτές τις δικαιολογίες έξω από τον άνθρωπο και έξω από την ουσία της κοινωνίας, δλδ, σε μεταφυσικούς λόγους και μηχανισμούς πέρα από τον άνθρωπο. Όταν ο Νίτσε είπε ότι «ο θεός πέθανε», εννοούσε ότι το μεταφυσικό συμβολικό σύστημα της θρησκείας είχε χάσει τον έλεγχο επάνω στον άνθρωπο επειδή

είχε αντικατασταθεί από την επιστήμη, που, δυστυχώς, τώρα όλο και περισσότερο χρησιμοποιείται για ένα παρόμοιο συμβολικό σκοπό (της «μυστικοποίησης»). **Έτσι, για πολλούς ανθρώπους, συμπεριλαμβάνοντας σχεδόν όλους τους επιχειρηματίες και πολιτικούς που υποστηρίζονται από αυτούς, και για αρκετούς οικονομολόγους, η οικονομική θεωρία και οι θετικές επιστήμες γενικά παίζουν το κοινωνικό ρόλο ενός μεταφυσικού συμβολικού σύμπαντος, που νομιμοποιεί την υπάρχουσα εξουσία του «status quo».**

Εν τω μεταξύ, υπάρχουν πολλοί σύγχρονοι άνθρωποι που, σαν τον Επίκουρο, καταλαβαίνουν ότι η σύγχρονη κοινωνική ζωή οδηγεί πέρα και έξω από την ουσία, και ότι αυτή η ουσία χρειάζεται να επαναπροσδιορισθεί. Η αναζήτηση αυτή απαιτεί αναστοχασμό, χρόνο και ησυχία, κάτι που δεν βρίσκεται στη πόλη. Αυτοί οι άνθρωποι έχουν διάφορες ονομασίες: «πολιτισμικοί δημιουργοί», μεταμοντέρνοι, κτλ. (Ray και Anderson, 2000), Ronald Inglehart (1997).

Η Φιλοσοφία του Επίκουρου

Πώς θα μπορούσε να βοηθήσει ο Επίκουρος τους τωρινούς 'Επικούρειους'; Ποια ήταν η φιλοσοφία του Επίκουρου; Μια βασική προϋπόθεση του Επίκουρου ήταν ότι η ευτυχία ξεκινάει από τον άνθρωπο που πρέπει να είναι ευτυχισμένος εδώ και τώρα (και όχι μετά τον θάνατο, π.χ.). Για να είναι ευτυχισμένος θα πρέπει να αποφεύγει το σωματικό πόνο και την ψυχική ταραχή (αυτό που σήμερα το λέμε στρες). Όμως, για να αποφεύγει σωματικό πόνο και ψυχική ταραχή, **πρέπει να αναζητεί την ευτυχία με σωφροσύνη και λογική, και όχι με λαιμαργία και απληστία.** Δηλαδή, αυτό που προσπάθησαν να πούνε όλοι η ταραγμένοι κριτικοί του Επίκουρου για δυο χιλιετίες τώρα, με το να διαστρεβλώνουν την έννοια της «ηδονής» και να τον δυσφημίζουν, δίνοντας εντελώς αντίθετη σημασία στη λέξη αυτή, είναι βασισμένο σε ένα μεγάλο ψέμα. Για τον Επίκουρο η ευχαρίστηση της μιας στιγμής που φέρνει δυστυχία την επόμενη, είτε για τον εαυτό μας, είτε για άλλους, πρέπει να απορριφθεί. Έτσι, το σύνθημα του ήταν και είναι **λιτότητα**, λιτότητα σε φαγητό, σε πιωτό, σε στέγαση και θέρμανση, σε ρουχισμό και σεξ, δηλαδή, το «μέτρον άριστον», και όχι το σημερινό υπερσιτισμός και δίαιτες, ναρκωτική εξάρτηση και αποτοξίνωση, υπερκατανάλωση και υπερχρέωση, κτλ.

Υπάρχουν και σύγχρονες επιστημονικές αποδείξεις που υποστηρίζουν αυτή την φιλοσοφία. Για την ναρκωτική εξάρτηση δεν υπάρχει ανάγκη για συζήτηση. Και όσον αφορά τον υπερσιτισμό, η εμπειρία με τα πειραματόζωα αποδεικνύει ότι το λιγότερο φαί συντελεί στην υγεία και στη μακροζωία. Εντυπωσιακή είναι μια μελέτη για τους Αμερικάνους πιλότους του ναυτικού που έμειναν φυλακισμένοι στο Βόρειο Βιετνάμ (οπού φάγανε μόνο ρύζι και λαχανικά), σε σύγκριση με τους άλλους μη φυλακισμένους πιλότους, που έδειξε ότι **οι φυλακισμένοι ήταν πιο υγιείς στα περισσότερα συστήματα του σώματος από τους συναδέλφους τους που έτρωγαν το συνηθισμένο φαγητό του Αμερικάνικου λαού!** (St. Louis Post Dispatch, 1977)

Για να αποφεύγει ο άνθρωπος την ψυχική ταραχή, ο Επίκουρος πίστευε ότι το πιο σημαντικό ήταν να αποφεύγει το **φόβο**. Από το Φόβο ξεκινάει όλη η ψυχική ταραχή. Βέβαια, **ο φόβος είναι το κυριότερο όπλο της εξουσίας**. Και ο φόβος ξεκινάει περισσότερο από το φόβο του θανάτου. Έτσι ο Επίκουρος προσπάθησε πολύ να απαλλάξει τους ανθρώπους από το φόβο του θανάτου, και για αυτό το λόγο η φιλοσοφία του ήρθε σε μεγάλη σύγκρουση με τη θρησκεία στους αιώνες που ακολουθούσαν. Με το να μην πιστεύει σε θεούς που ανακατεύονταν με τον άνθρωπο (στηρίζοντας τη μια ή την άλλη μεριά σε πολέμους, ποδοσφαιρικούς αγώνες, κτλ.), ή πριν ή μετά το θάνατο, που για τον Επίκουρο θα ήταν απόδειξη ότι τέτοιοι θεοί ήταν σαν τον άνθρωπο και όχι θεϊκοί, αφόπλισε την εξουσία όλων των θρησκείων που απειλούν τον άνθρωπο με τιμωρία, με εξορία, με αφορισμός, με κόλαση, κτλ. Το ίδιο ισχύει για όλες τις μορφές εξουσίας που χρησιμοποιούν το φόβο για να ελέγχουν τους υπηκόους τους. Όντως, όσο περισσότερο η εξουσία ενός συστήματος εξαρτάται από το φόβο για να κυβερνάει, δλδ, φόβο για τον εχθρό και την τρομοκρατία, φόβο για το έγκλημα, φόβο για βασανιστήρια και εκτέλεση, και γενικά φόβο για τον «μπαμπούλα», κτλ., τόσο πιο μακριά είναι από τη δημοκρατία, άσχετο με την ταμπέλα που χρησιμοποιείται για να ονομαστεί αυτό το σύστημα. Έτσι, ο Επίκουρος κάλεσε τους μαθητές του να αποφεύγουν το φόβο του Θεού, το φόβο της εξουσίας, και το φόβο του θανάτου, φόβο που δημιουργείται πολλές φορές με τελετουργικό και κοινωνιοδραματικό τρόπο, δλδ., σκηνοθετημένα τρομοκρατικά γεγονότα, θέατρο της βίας στα μέσα μαζικής επικοινωνίας, επίδειξης δύναμης, κτλ.

Στην άλλη άκρη του συναισθηματικού φάσματος ο Επίκουρος έδινε πολύ σημασία στη **φιλία**, διότι πίστευε ότι ήταν από τις πιο σημαντικές βάσεις της ανθρώπινης ευτυχίας. Συμβούλευε συντροφικότητα, τιμιότητα, γενναιοψυχία, ευδιαθεσία, και ευγένεια με τους φίλους, μαζί με φρόνηση, αυτάρκεια, ηρεμία, απλότητα, και αυτοσυγκράτηση. Επειδή δεν φαινόταν να δίνει πολύ σημασία στη συγγένεια, ούτε στη κοινωνία ως μια κοινωνικά κατασκευασμένη πραγματικότητα, και επειδή πίστευε και ακολούθησε τη ατομική θεωρία του Δημοκρίτου, ήταν υποχρεούμενος να βρει μια κοινωνική εξήγηση για την «πρόσκαιρη ένωση των ατόμων σε μεγαλύτερα σώματα» που χαρακτηρίζει τη φύση, όπου «τα πάντα ρει». Μπορεί κάποτε να βρεθεί κάποια βιοχημική εξήγηση, δίπλα στη ψυχολογική σημασία που δίνουμε και σήμερα, για την έλξη ανάμεσα στους ανθρώπους που καταλήγει σε πρόσκαιρες κοινότητες ή ομάδες. Ο Επίκουρος, όμως, έδινε μια φιλοσοφική εξήγηση για το ρόλο αυτής της φιλίας στη ανθρώπινη ευτυχία. Και στο κήπο του η φιλία επεκτεινόταν σε όλους: σε γυναίκες, σε σκλάβους, σε νέους και γέρους, και βασιζόταν μόνο στην ανθρώπινη θέληση, και όχι σε εξαναγκασμούς, και συνεπώς στην σπουδαιότητα της φιλίας για να κρατήσει την συνοχή.

Μέσα σ' αυτό το πλαίσιο, χωρίς φόβο, και με ισότητα και ελευθερία, με την αναζήτηση για ευτυχία με σοφία, λογική και λιτότητα, ο Επίκουρος δεν έβλεπε καμία θέση για δόξα, για επιτυχία και φήμη, για πλούτο και απληστία, ή για εξουσία και κατάκτηση. **«Λάθε Βιώσας»**: μακριά από πράξεις και φιλοδοξίες που φέρνουν μόνο χυδαιότητα και ψυχική ταραχή. Ζήσε τη ζωή εδώ και τώρα, με απλότητα και σεβασμό για τον άλλον, αλλά με χαρά και ευτυχία.

Τι ειρωνεία! Σχεδόν όλη η εξέλιξη της ανθρωπότητας από τότε έχει πάρει την αντίθετη κατεύθυνση, ιδίως με την άνοδο του καπιταλισμού και την τεχνολογική κοινωνία που έχουν φέρει μια κουλτούρα του εγωισμού, του ανταγωνισμού, της κατάκτησης και αλαζονείας, και με τις αντιφάσεις που μπορούν να περιορίσουν σημαντικά, εάν όχι τελειωτικά την ανθρώπινη ζωή στο πλανήτη μας. Έτσι, δεν είναι παράξενο ότι τόσοι άνθρωποι σήμερα ψάχνουν να πραγματοποιήσουν τις αξίες του Επίκουρου με ή χωρίς το όνομά του. Υπάρχουν και διανοούμενοι σε όλες τις επιστήμες που στρέφονται προς τον ανθρωπισμό για να βρουν μια πιο επιμελημένη επιστημονική θεώρηση για την τωρινή κοινωνία.

Η θεωρία του Μάζλο για ανθρώπινες ανάγκες

Ένα παράδειγμα αυτής της πραγματοποίησης (χωρίς αναφορά στον Επίκουρο), εδώ και μισό αιώνα είναι η προσπάθεια του Αβραάμ Μάσλο να διατυπώσει μια θεωρία για τις ανθρώπινες ανάγκες. (Maslow, 1970). Με την γνωστή του ιεραρχία προσπάθησε να αναπτύξει μια θεωρία, που ήταν δυναμική και οικουμενική. Υποστήριζε ότι οι πρώτες ανάγκες, πρώτες σε σημασία και σε χρόνο, ήταν οι φυσιολογικές ανάγκες του ανθρώπου από **τα βρεφικά του χρόνια**, ανάγκες για φαγητό, νερό, ζεστασιά, κτλ. Αυτές είναι οι βασικές, **υλικές ανάγκες**, που περιλαμβάνονται στη οικονομική θεωρία υπό την έννοια του χρήματος, αλλά που δεν φανήκαν καν ως **ανθρώπινες ανάγκες** στην επιστημονική συζήτηση και δείκτες της ανάπτυξης, ακόμα στα Ενωμένα Έθνη, μέχρι αρκετά πρόσφατα και μόνο μετά από μεγάλη εκστρατεία του Mahbub al Haq (al Haq, 1999).

Η δεύτερη ανάγκη στην ιεραρχία είναι για **ασφάλεια**, που είναι σημαντική από τα **παιδικά χρόνια** του ανθρώπου. Είναι η ανάγκη για προστασία, για σταθερότητα, για εξάρτηση, απαλλαγή από φόβο, άγχος, και χάος, ανάγκη για δομή, τάξη, νόμο, και όρια, κτλ. Είναι μια ανάγκη που πρέπει να ικανοποιείται κυρίως μέσα στην οικογένεια, αλλά και που προϋποθέτει την ασφάλεια της οικογένειας στη ευρύτερη κοινωνία. Είναι, επίσης μια ανάγκη που κλονίζεται από τη βία που είναι η καθημερινή παρουσία στα μέσα μαζικής επικοινωνίας, ακόμα και στα παιδικά καρτούν. Αυτή η βία εξυπηρετεί ευρύτερους πολιτικούς σκοπούς με το να δημιουργήσει φόβο, έστω υποσυνείδητα, σημαντικό για το κοινωνικό έλεγχο, όπως αναφέραμε πιο πάνω, αλλά και για να δικαιολογήσει την στρατιωτικοποιήσει του παγκόσμιο πολιτικοοικονομικού συστήματος όπου τα όπλα είναι το νούμερο ένα εμπόρευμα, κατά τα στοιχεία των Ενωμένων Εθνών .

Η τρίτη ανάγκη στη ψυχολογική εξέλιξη του ανθρώπου είναι η ανάγκη για **αγάπη και ένταξη σε μια ομάδα**. Είναι πολύ σημαντική αυτή η ανάγκη στη **εφηβεία**. Είναι η ανάγκη να ανήκουμε κάπου, ανάγκη για δεσμούς, για τρυφερές σχέσεις με φίλους, συντρόφους, παιδιά και κοινότητα, κτλ. Είναι, επίσης, πολύ σημαντική σε σχέση με τη διαφήμιση που κατευθύνεται όλο και περισσότερο σ' αυτό ευαίσθητο στάδιο της ζωής, όπου τα παιδιά στην εφηβεία έχουν απόλυτη ανάγκη να ανήκουν σε κάποια ομάδα αναφοράς πέραν από την οικογένεια, και που θα κάνουν ότι τους λείπει η τηλεόραση, ο κινηματογράφος, και γενικά η διαφήμιση, για να ενταχθούν σ' αυτή την ομάδα.

Στα **πρώτα χρόνια ενηλικίωσης** οι άνθρωποι έχουν ανάγκη για **εκτίμηση**, δλδ., για **αυτοεκτίμηση** και **κοινωνική εκτίμηση**. Η πρώτη εκφράζεται ως ανάγκη για δύναμη, επίτευξη, επάρκεια, κυριότητα, ικανότητα, αυτοπεποίθηση, ανεξαρτησία και ελευθερία, και η δεύτερη για υπόληψη, θέση, φήμη και δόξα, κυριαρχία, αναγνώριση, προσοχή, σπουδαιότητα, αξιοπρέπεια, και σεβασμός. Είναι μια ανάγκη που αναγνώρισε και ο Adam Smith, με τη επιφύλαξη ότι είδε τους ανθρώπους γύρο του να πιστεύουν ότι μόνο το χρήμα θα έδινε αυτή την εκτίμηση, παραμερίζοντας άλλες μορφές, πιο πνευματικά κατορθώματα των ανθρώπων. Δυστυχώς, δικαιολογούσε αυτή τη διαστρέβλωση με τη σκέψη ότι θα ενθάρρυνε τους ανθρώπους να συνεχίζουν να «κόβουν τα δέντρα και να οργώνουν τα χωράφια», με όλα τα καταστροφικά αποτελέσματα που βλέπουμε σήμερα στο περιβάλλον και στην ανθρώπινη ψυχολογία.

Εν πάση περιπτώσει εδώ φαίνεται να χωρίζεται ο Μάσλο από τον Επίκουρο και το κανόνα του, «Λάθε Βιώσας». Μήπως ο Επίκουρος, όμως, κατάλαβε κάτι που ο Μάσλο δεν έλαβε υπόψη του, δλδ., ότι είναι πάρα πολύ δύσκολο, εάν όχι αδύνατο να βρει κανείς πραγματική (γνήσια) εκτίμηση στην ευρύτερη κοινωνία; Αυτό είναι πέρα για πέρα αληθινό στη τωρινή μαζική κοινωνία, όπως πιστοποιείται από τις έρευνες που γίνονται για αυτό το θέμα. Οι έρευνες δείχνουν ότι, σήμερα, ελάχιστοι άνθρωποι εκφράζουν ικανοποίηση με την εργασία τους, που είναι ως επί το πλείστον, ο τομέας που θα έπρεπε να ικανοποιεί την ανάγκη για εκτίμηση. Οπωσδήποτε οι ψευδαισθήσεις για δόξα, που κυνηγάνε οι πολιτικοί, και αυτοί γενικά που έχουν μανία με το χρήμα και την εξουσία δεν ικανοποιούν τέτοιες ανάγκες. Μήπως ο Επίκουρος πίστευε ότι μόνο σε μικρής κλίμακας κοινότητας μπορούσε κανείς να ικανοποιήσει την ανάγκη για εκτίμηση; Ο Επίκουρος δεν έζησε στην τωρινή μαζική κοινωνία, αλλά πρέπει να είχε συνειδητοποιήσει ότι ήταν αναγκαίο να σε γνωρίσουν οι άνθρωποι καλά, για να σε εκτιμούν πραγματικά, ώστε να μπορέσεις να καταλάβεις εσύ ο ίδιος ότι πρόκειται για μια πραγματική εκτίμηση. Και μήπως αυτός είναι ο λόγος που τόσοι άνθρωποι στρέφονται σήμερα προς τις μικρές, ανθρώπινες κοινότητες για να ζήσουν μια πιο ικανοποιητική ζωή;

Στη κορυφή της ιεραρχίας αναγκών ο Μάσλο αναφέρει μια ακόμα ανώτερη ανάγκη, την ανάγκη για **αυτο-πραγμάτωση**, η ανάγκη για ολοένα μεγαλύτερη εξέλιξη, ως ιδιοσυγκρασία, ώστε να υλοποιήσει κανείς όλα όσα είναι ικανός να πραγματώσει, από ιδανικός γονιός μέχρι αθλητής, μουσικός, ξυλουργός ή οτιδήποτε άλλο. Αυτή η ανάγκη ικανοποιείται πολύ σπάνια, κατά τον Μάσλο, για το λόγο ότι γενικά πρέπει να φτάσει κανείς **στα πενήντα του χρόνια και πέρα**, και **πρέπει να έχουν ικανοποιηθεί λίγο πολύ όλες οι άλλες ανάγκες πρώτα** για να μπορέσει να αναζητήσει αυτού του είδους την ικανοποίηση.

Όντως, η ιεραρχία του Μάσλο χαρακτηρίζεται από την έννοια της **προ-ισχύος**, πρόκειται για ένα αλληλοεξαρτώμενο σύστημα όπου οι κατώτερες ανάγκες πρέπει γενικά να ικανοποιούνται προτού να εκδηλωθούν και οι ανώτερες ανάγκες. Δηλαδή, εάν μια κατώτερη ανάγκη δεν ικανοποιείται στη κατάλληλη ηλικία του ανθρώπου, θα παραμείνει και θα εμποδίζει την εμφάνιση των ανώτερων αναγκών. Έτσι εάν στα βρεφικά του χρόνια ένας

άνθρωπος δεν έχει ικανοποιήσει την ανάγκη για φαγητό θα μένει ψυχολογικά σ' αυτό το επίπεδο, και το φαγητό θα μένει ως έμμονη ανάγκη σε όλη του τη ζωή, αποκλείοντας την εμφάνιση άλλων αναγκών. Το ίδιο συμβαίνει με την ανάγκη για ασφάλεια στα παιδικά χρόνια, ή για αγάπη και φιλία στη εφηβεία. Εάν αυτές οι ανάγκες δεν ικανοποιούνται στη κατάλληλη ηλικία αντίστοιχα, θα παραμένουν ψυχολογικά ανικανοποίητες σε όλη τη ζωή του ανθρώπου και θα μπλοκάρουν αργότερα την εμφάνιση αναγκών για εκτίμηση και αυτόπραγμάτωση.

Μ' αυτό το σκεπτικό, η φαινομενικά παράξενη και αλλοπρόσαλλη εμφάνιση παιδικών ψυχολογικών αναγκών στους ενήλικες πληθυσμούς εξηγείται. Διαφορετικοί άνθρωποι έχουν μείνει σε διαφορετικά στάδια στη ψυχολογική τους ανάπτυξη, και, έτσι, η συναισθηματική **ανωριμότητα** χαρακτηρίζει ένα πάρα πολύ σημαντικό ποσοστό του σημερινού πληθυσμού, ιδίως των ανδρών. Και ο λόγος για αυτό είναι ότι οι κοινωνικοοικονομικές συνθήκες και η **έλλειψη φιλοσοφίας του ανθρώπου σε ολόκληρο το εκπαιδευτικό σύστημα, στην επιστήμη και γενικά στην κοινωνία δεν επιτρέπει αυτή την ανάπτυξη**. Δηλαδή, εάν θέλουμε να έχουμε ευτυχισμένους ανθρώπους **πρέπει να βάλουμε την ψυχολογική ανάπτυξη δίπλα, εάν όχι μπροστά από την οικονομική ανάπτυξη**, κάτι που θα είχε ως συνέπεια μια τεκτονική μετακίνηση στη σημερινή επιστημονική αντίληψη για το τι είναι σημαντικό στη ανθρώπινη ζωή.

Τι μπορούμε να κάνουμε τώρα για να σώσουμε τον άνθρωπο με (και από) την επιστήμη

Ο Μάσλο προσθέτει δυο ανάγκες ακόμα που δεν ανήκουν στη ιεραρχία: **αισθητικές** ανάγκες και **γνωστικές** ανάγκες. Αυτές οι ανάγκες εμφανίζονται σε όλες τις κοινωνίες και σε όλες τις ηλικίες, και είναι ίσως το κλειδί για να εξετάσουμε τι πρέπει να κάνει ο άνθρωπος για να βγει από το αδιέξοδο της σημερινής ζωής. Για να δημιουργήσουμε ένα καλύτερο κοινωνικό σύστημα θα πρέπει πρώτα να το οραματισθούμε, να το σκεφτούμε, και γενικά να δημιουργήσουμε μια καινούργια εικόνα της κοινωνικής δομής. Αυτό θέλει ειδική γνώση και τέχνη. Η ειδική γνώση είναι η κατανόηση ότι όλη η γνώση είναι σχετική. Αυτό που πιστεύουμε ως αλήθεια σήμερα μπορεί να ήταν ή άγνωστο ή φαντασίωση χθες, και μπορεί να είναι ή ψέμα ή απλώς γραφικό αύριο. Αυτή η κατανόηση της σχετικότητας είναι όλο και πιο αποδεκτή από την εποχή του Αϊνστάϊν και Χαϊζενμπεργ και στις θετικές επιστήμες, ενώ κανονικά θα έπρεπε να ήταν πάντα γνωστή στις ανθρώπινες επιστήμες και στην τέχνη. Όντως, ο κοινωνικός ρόλος της τέχνης είναι να πειραματίζεται με τη πραγματικότητα, ανοίγοντας προοπτικές για άλλες πιθανές πραγματικότητες, είτε με τη κριτική της υπάρχουσας κατάστασης, είτε με εικόνες για μια άλλη, καλύτερη πραγματικότητα.

Εάν μπορούν οι κοινοί άνθρωποι και περισσότερο οι επιστήμονες να δέχονται τη σχετικότητα της γνώσης με όλες τις συνέπειες, όπως εννοεί ο Berlin πιο πάνω, **και να γνωρίζουν τότε οι απελευθερωτικές ιδέες έχουν γίνει ζουρλομανδύες**, τότε και μόνο τότε μπορούμε να αρχίσουμε να κατασκευάζουμε μια καλύτερη κοινωνία.

Όπως προαναφέραμε, ζούμε σήμερα με επιστημονικές και πολιτικοκοινωνικές ιδέες από τον 18^ο και 19^ο αιώνα. Οι θεωρητικές επινοήσεις αυτής της εποχής ήταν προϊόν της προσπάθειας των εμπόρων και βιομηχάνων να απελευθερωθούν από τον έλεγχο των γαιοκτημόνων και των βασιλέων. Ακόμα και στο σύνταγμα των ΗΠΑ, επεκτεινόταν η ιδέα της δημοκρατίας μόνο στους ανθρώπους με περιουσία! Μόνο έπειτα από σκληρούς αγώνες αποκτήσαν οι εργάτες πολιτικά δικαιώματα, και οι γυναίκες μόνο στη δεκαετία του 1920, και για τους μαύρους στην Αμερική μόνο στη δεκαετία του 1960. Παρόλα αυτά ένας Αμερικάνος δημοσιογράφος χαρακτηρίζει το σημερινό Αμερικανικό σύστημα ως μια «αντιπροσωπευτική ολιγαρχία», γεγονός που δεν απέχει πολύ από την πραγματικότητα, όπως ισχύει και στη Ευρώπη. Εάν εξετάσουμε, π.χ., το κόστος των εκλογών ανά τον κόσμο θα καταλάβουμε ότι μόνο οι πλούσιοι ή οι «φίλοι» των πλούσιων, δλδ., της ολιγαρχίας, μπορούν να προσπαθήσουν να εκλεγούν σε ανώτερες πολιτικές θέσεις. Δεν παύουν οι κοινωνικοί επιστήμονες να ονομάζουν αυτά τα συστήματα «δημοκρατίες», σκεπάζοντας την πραγματικότητα με ευφημισμούς στις «επιστημονικές» τους αναλύσεις.

Η νεοκλασική-φιλελεύθερη οικονομική θεωρία είναι ακόμα πιο ύπουλη. Μιλάει για ένα σύστημα «ελεύθερης αγοράς» που ίσως υπήρχε κάποτε στον 19^ο αιώνα πριν να εξελιχθεί μοιραία ο ανταγωνισμός σε νικητές και χαμένους όπου «τα μεγάλα ψάρια τρώνε τα μικρά», με το αποτέλεσμα να συσσωρεύονται οι οικονομικές δυνάμεις σε όλο και λιγότερες και μεγαλύτερες επιχειρήσεις, ιδίως στον αναπτυσσόμενο κόσμο και κατ' επέκταση στον Τρίτο. Ο όρος «ελεύθερη αγορά» είναι ευφημισμός που, καλύπτει μεταξύ άλλων, την οικονομική ανισότητα ανάμεσα στις αναπτυσσόμενες και τις λιγότερο αναπτυσσόμενες χώρες, για να μπουν τα κεφάλαια ελεύθερα στις τελευταίες και να κατακτήσουν τις οικονομίες αυτών των χωρών. Επίσης καλύπτει την ικανότητα των λίγων αυτών επιχειρήσεων να ελέγξουν τις τιμές και γενικά τις συνθήκες της αγοράς που αφορούν τα προϊόντα ή υπηρεσίες που παράγουν. Τέλος, καλύπτει την εξέλιξη της μετατόπισης της οικονομικής δύναμης από το βιομηχανικό στο χρηματοοικονομικό τομέα όπου «η ουρά τώρα κουνάει το σκύλο», και την ακολουθούσα και αναπόφευκτη εξέλιξη στη πολύ σοβαρή γενική οικονομική κρίση πέρα από τον χρηματοοικονομικό τομέα, που ζούμε τώρα. Υπάρχουν και πολλά άλλα παραδείγματα του αναχρονισμού της επιστημονικής θεωρίας, περιορισμένης όπως είναι στο «ζουρλομανδύα» της σκέψης του 19^ο αιώνα, χωρίς καν να αναφερόμαστε σε ολόκληρο το φάσμα των μη υλικών ανθρώπινων αναγκών, που δεν εμφανίζονται πουθενά σ' αυτή την οικονομική και τεχνοκρατική θεώρηση για το κοινωνικοοικονομικό σύστημα.

Έτσι, για να αρχίσουμε να αλλάξουμε το σύστημα, θα πρέπει να ξαναμπεί ο ανθρωπισμός και η φιλοσοφία στην κοινωνία και στη επιστήμη, δλδ., στο εκπαιδευτικό σύστημα και στο «θέατρο» των μέσων μαζικής επικοινωνίας, που είναι το «εκπαιδευτικό σύστημα» των ενηλίκων. Με τη τέχνη να παίζει ένα σημαντικό ρόλο, θα μπορέσουμε να οραματισθούμε μια άλλη πραγματικότητα όπου ο άνθρωπος και οι πραγματικές ανάγκες του θα έχουν προτεραιότητα, και **όχι** η κερδοσκοπία, η κατανάλωση, η ζήλεια, ο φόβος και η απληστία. Όχι ότι θα έπρεπε να αγνοούμε αξίες τις επιστήμης και της

οικονομικής, όπως τη λογική, την αποδοτικότητα, την ισορροπία, κτλ. Απλώς, θα πρέπει αυτές οι αξίες να εξυπηρετούν τις ανθρώπινες ανάγκες και όχι να τις προσδιορίζουν.

Επιπλέον, θα πρέπει να μπορέσουμε να καταργήσουμε όλες τις ταμπέλες που, χωρίς σκέψη, χρησιμοποιούμε για να χαρακτηρίσουμε τους ανθρώπους και τις καταστάσεις, ταμπέλες που χωρίζουν «εμάς» από «αυτούς», και που καλλιεργούν την εχθρότητα και την μισαλλοδοξία, που αποτελούν ένα μεγάλο εμπόδιο για μια πιο ανθρώπινη κοινωνία. Αυτό είναι ένα φαινόμενο που προέρχεται από την **τρομερή ανασφάλεια που έχει χαρακτηρίσει όλο τον κόσμο σε όλες τις εποχές, μια ανασφάλεια που καταλήγει σε μανία για εξουσία και έλεγχο που χαρακτηρίζει τόσους ανθρώπους (κυρίως γένους αρσενικού) σε όλη την ανθρώπινη ιστορία.**

Ο Μάζλο περιγράφει τη διαδικασία με την οποία μπορεί κανείς να γίνει ένας ολοκληρωμένος αυτό-πραγματωμένος άνθρωπος, με την ικανοποίηση των αναγκών που εμφανίζονται σε κάθε στάδιο του ανθρώπινου γίγνεσθαι. Ο Επίκουρος, από την άλλη, περιγράφει το περιβάλλον στο οποίο μπορεί αυτή η διαδικασία να εξελιχθεί με φυσικό τρόπο, όπου ένας άνθρωπος μπορεί να βρει τη βιολογική και ψυχολογική ασφάλεια και σεβασμό που θα επέτρεπαν στον άνθρωπο να διαμορφώσει μια μη-εχθρική ταυτότητα, μια ταυτότητα που θα ήταν ασφαλής όταν αντιμετώπιζε άλλους ανθρώπους με άλλες ταυτότητες στον ίδιο ή άλλο γεωγραφικό και κοινωνικό χώρο. Μια ταυτότητα που δεν θα ήταν περιορισμένη στο «εμείς και αυτοί», ώστε οι αναπόφευκτες συγκρούσεις που εμφανίζονται στην ανθρώπινη κοινωνία θα μπορούσαν να λυθούν χωρίς καταφυγή σε βία.

Η είσοδος στο «κήπο» του Επίκουρου είναι θεληματική και η παροχή και μοιρασιά για να δημιουργηθεί μια πιο ισοδίκαιη κοινότητα κατορθώνεται σε πνεύμα φιλίας και όχι υποχρέωσης, μια διαδικασία που διευκολύνεται με το πνεύμα της λιτότητας και έλλειψη ματαιοδοξίας, και που έτσι επιτρέπει τη κοινωνική θέση και σεβασμό να κατορθώνεται χωρίς προσφυγή σε υλικό πλούτο και περιουσία. Είναι ο συνδυασμός της μεγιστοποίησης της ηδονής σε πλαίσιο λιτότητας που επιτρέπεται την ικανοποίηση των πνευματικών αναγκών αυτεξούσια, χωρίς αναφορά σε υλικά αγαθά, πλούτο και χρήμα. Τέτοια φιλοσοφία είναι ιδιαίτερα αναγκαία σήμερα, επειδή επιτρέπει αληθινή ψυχολογική ανάπτυξη, και το κατορθώνει με λιγότερο περιβαλλοντικό κόστος.

Η φιλοσοφία της ατομικής απληστίας που αναρτήθηκε με και ενέπνευσε την ανάπτυξη του καπιταλισμού μας έχει φέρει σ ένα αδιέξοδο και με τη φύση και με τον εαυτό μας. Έτσι, επιστρέφουμε στον Επίκουρο όχι μόνο για να δούμε πως αναζητούσε την ικανοποίηση των ανθρώπινων αναγκών, αλλά ιδίως πως αναζητούσε να δημιουργήσει μια κοινότητα (κοινωνία) που έμοιαζε με τη δημοκρατία των κοινωνιών των «κυνηγών και τροφοσυλλεκτών». Αυτοί είχαν βρει τρόπους να ζουν λιτά με το να μοιράζουν την περιουσία χωρίς να δημιουργήσουν μια (αναγκαία) ταυτότητα τόσο δεμένη με την περιουσία. Αυτό το είδος ταυτότητας άρχισε με τη εξημέρωση των φυτών και ζώων, και με την ιδέα της «ιδιοκτησίας» (γη και ζώα), που με την πάροδο του χρόνου επεκτάθηκε σε μεγαλύτερες γεωπολιτικές οντότητες και οδήγησε την ταυτότητα προς μια εχθρική δύναμη με επέκταση από απλή ζήλεια μέχρι

εμφύλιο και τελικά διεθνείς συρράξεις, και έστρεψε τη ταυτότητα σε μια δύναμη για χωρισμό αντί συμπερίληψη, δλδ, «ή είσαι μαζί μας ή είσαι εναντίον μας», όπου δεν υπάρχει μια «τρίτη πλευρά» (Ury, 1999).

Σήμερα, η γενναία προσπάθεια να δημιουργηθεί μια κοινή ταυτότητα μεταξύ όλης της ανθρωπότητας αναγκάζεται να αγωνίζεται με το υπόλειμμα της ανθρώπινης εξέλιξης των τελευταίων 10,000 χρόνων, για να μη μιλάμε για το έντονο δομημένο και θεσμοποιημένο καπιταλιστικό σύστημα των τελευταίων 200-300 χρόνων, όπου κάθε πράγμα και κάθε άνθρωπος είναι εκμεταλλεύσιμος πόρος, και φιλικές σχέσεις, ακόμα και με τη φύση, είναι ουσιαστικά αδύνατο να πραγματοποιηθούν. Αυτή ακριβώς την εχθρότητα είχε σκοπό να καταπολεμήσει ο Επίκουρος με την έμφαση στη λιτότητα, ισότητα και φιλία εντός του κήπου, όπου η περιουσία ήταν κάτι που μοιράζεται όπως τα άτομα αναπτύσσουν εμπιστοσύνη στους συνανθρώπους τους.

Αντί να μας βοηθήσουν να χρησιμοποιούμε και να αναπτύσσουμε τους συναισθηματικούς και ηθικούς μας εαυτούς, η επιστήμη, και ειδικά η οικονομική επιστήμη, έχει προσπαθήσει να μας πείσει ότι δεν τους χρειαζόμαστε, ότι η επιστημονική λογική θα τους κάνει περιττούς δλδ, ότι η πανουργία θα φτάνει. Αντί να αγωνίζεται με το ρητό του Πλάτωνα, έχει προσπαθήσει να ανεβάσει τη πανουργία στη ύψιστη ανθρώπινη αξία. Μπορούν οι κοινωνικοί επιστήμονες, ιδίως οι οικονομολόγοι που έχουν τόση επιρροή, να βρουν μία κοινωνικοοικονομική θεωρία για ένα σύστημα που θα μεγιστοποιεί την **ασφάλεια**, την **φιλικότητα**, και την **αγάπη**; Εάν μπορούν, ίσως οι ανάγκες για εκτίμηση και αυτό-πραγμάτωση να ικανοποιηθούν χωρίς πρόσθετη δοκιμή. Ή μήπως θα χάσουν την επιρροή τους οι επιστήμονες εάν μιλάνε για τέτοια πράγματα που είναι τόσο ξένα στο δικό τους λεξιλόγιο και ακροατήριο;

Τότε, τουλάχιστον, ας αρχίσουμε με την **ασφάλεια**. Αλλά, να μετρήσουμε την πραγματική ασφάλεια, όχι κάτι ψευδείς ενδείξεις που ερμηνεύονται από υπάρχοντα στοιχεία. Πρέπει να ρωτήσουμε τους ίδιους τους ανθρώπους. Πρέπει να δουλέψουν μαζί όλοι οι κοινωνικοί επιστήμονες, οι ψυχολόγοι και οι φιλόσοφοι, για να φτιάξουν ερωτηματολόγια και μεθόδους για συνεντεύξεις που θα μπορέσουν να αγγίξουν τα πραγματικά ανθρώπινα αισθήματα. Οπωσδήποτε θα συνεπάγεται μια τεράστια αλλαγή στη επιστημονική σκέψη και έπειτα στη κοινωνία, για να επιτύχει μια τέτοια προσπάθεια. Χρειάζεται μια καινούρια θεώρηση που θα υποτάσσει συμβατικές οικονομικές ενδείξεις σε νέες ανθρώπινες έννοιες. Έτσι, θα πρέπει να αλλάξει το «πιστεύω» των οικονομολόγων για την αποδοτικότητα σε: «να μπορέσεις να βελτιώσει **συναισθηματικά** και **ηθικά** την κατάσταση κάποιου, χωρίς να χειροτερέψεις κάποιον άλλον **συναισθηματικά** και **ηθικά**». Όλα τα παραπάνω αναφέρονται, λοιπόν, σε μια καινούργια και πιο ανθρώπινη κοινωνία, διότι με τις υπάρχουσες σκέψεις και συμπεριφορές οδηγούμαστε σε αδιέξοδο.

Τελικά, θα είναι οι πιο θαρραλέοι οι «περιθωριακοί», συχνά οι πιο νέοι, που θα τολμήσουν να ρισκάρουν τη «φήμη» τους με τέτοιες ανορθόδοξες σκέψεις και πράξεις. Έτσι, τουλάχιστον, προβλέπει η θεωρία του Τομάς Κουν (Kuhn, 1981) όταν μιλάει για «επιστημονικές επαναστάσεις». Είναι οι νέοι επιστήμονες που κάνουν την ολοκληρωμένη (Gestalt) μετατροπή από ένα

παλαιό υπόδειγμα σε μια καινούργια επιστήμη. Και αυτό προφανώς χαρακτηρίζει τους τολμηρούς ανθρώπους που εγκαταλείπουν την σύγχρονη αστική ζωή για μια ζωή στη επαρχία σε μια επιστροφή στο «Κήπο του Επικούρου». Εκεί ψάχνουν να βρουν καινούριους τρόπους συνύπαρξης μεταξύ τους και με τη φύση που θα βοηθήσει να πραγματοποιεί τη καινούριο μετά-αυτιστική κοινωνία, όπου ο άνθρωπος θα είναι το μέτρο και το χρήμα, η επιστήμη, τα μαθηματικά, κτλ., απλώς το μέσον.

Βιβλιογραφία

Berlin, Isaiah (1962). "Does Political Theory Still Exist?" in *Philosophy, Politics and Society*. Second Series, London: Basil Blackwell, p. 19 («Υπάρχει πια Πολιτική Θεωρία; » στο *Φιλοσοφία, Πολιτική και Κοινωνία*).

Frank, Thomas (2008) *The Wrecking Crew: How Conservatives Rule*, New York: 2008 (*Ομάδα Κατεδάφισης: Πως Κυβερνάνε οι Συντηρητικοί*).

Goodwin, Neva (2008). "An Overview of Climate Change", *real-world economics review*, issue no. 46, May, pp. 110-135. <http://www.paecon.net/PAEReview/issue46/Goodwin46.pdf>. (Μια Επισκόπηση της Αλλαγής στο Κλίμα)

al Haq, Mahbub. (1999). *Reflections on Human Development*, Delhi: Oxford University Press (*Στοχασμοί για την Ανθρώπινη Ανάπτυξη*).

Himmelfarb, Gertrude (1995). *The De-moralization of Society; From Victorian Virtues to Modern Values*. New York: Alfred A Knopf

Inglehart, Ronald (1997). *Modernization and Postmodernization: Cultural, Economic and Political Change in 43 Societies*, Princeton University Press (*Εκσυγχρονισμός και Μεταμοντερνισμός: Πολιτισμική, Οικονομική και Πολιτική Αλλαγή σε 43 Κοινωνίες*).

Javers, Eamon και Jim VandeHei (2009). "The Stimulus Bill: Go Big or Go Home". *Politico*, 28 Ιανουάριο

Kuhn, Thomas (1981). *Η δομή των επιστημονικών επαναστάσεων*. Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Σύγχρονα Θέματα (*The Structure of Scientific Revolutions* 1962,1970. University of Chicago Press) Μετάφραση: Γ. Γεωργακόπουλος και Β. Κάλφας

Lane, Robert E. (2000). *The Loss of Happiness in Market Democracies*. New Haven: Yale University Press (*Η Απώλεια της Ευτυχίας στις Δημοκρατίες της Αγοράς*).

Alan Macfarlane (1987). *The Culture of Capitalism*, Oxford, UK , New York: Blackwell (Η Κουλτούρα του Καπιταλισμού)

Macpherson, C.B. (1962). *The Political Theory of Possessive Individualism; Hobbes to Locke*. London, Oxford, New York: Oxford University Press (Η Πολιτική Θεωρία του Κτητικού Ατομισμού: Χόμπς στο Λόκ)

Maslow, A.H. (1970). *Motivation and Personality*, Second Edition, Harper and Row (Κίνητρο και Προσωπικότητα)

Ray, Paul H. και Sherry Ruth Anderson (2000). *Cultural Creatives: How Fifty Million [American] People Are Changing the World*. New York: Three Rivers Press (Πολιτισμικοί Δημιουργοί: Πώς Πενήντα Εκατομμύρια Άνθρωποι Αλλάζουν τον Κόσμο).

St. Louis Post Dispatch (1977), "Ex-POW's Healthier than Peers", 13 Νοεμβρίου («Πρώην αιχμάλωτοι πολέμου πιο υγιείς από τους συμπολίτες τους»)

Schumacher, E. F. (1973). *Small is Beautiful; Economics as if People Mattered*, Harper and Row (Το Μικρό Είναι Όμορφο: Η Οικονομική σαν να Είχαν Σημασία οι Άνθρωποι).

Richard Stivers (1994). *The Culture of Cynicism; American Morality in Decline*. Oxford, UK and Cambridge, USA: Blackwell (Η Κουλτούρα του Κυνισμού: Το Αμερικάνικο Ήθος σε Παρακμή).

Ury, William (1999). *The Third Side: Why We Fight and How We Can Stop*. New York: Penguin Books

Βιογραφικό Σημείωμα

Ο Τζέραλντ Γκούτενσβαγκερ γεννήθηκε και μεγάλωσε στις ΗΠΑ. Τέλειωσε το Παιδαγωγικό Ινστιτούτο στο Πανεπιστήμιο του Ανατολικού Μίσιγκαν. Πήρε διπλό Μάστερς στην Αστική Γεωγραφία και Αστικό και Περιφερειακό Σχεδιασμό (City and Regional Planning) στο Πανεπιστήμιο του Σικάγου, και Δοκτορά στον Αστικό και Περιφερειακό Σχεδιασμό στο Πανεπιστήμιο της Βόρειας Καρολίνας.

Πρωτοήρθε στην Ελλάδα το 1958 και έχει συνεργαστεί με τη Σχολή και το Τεχνικό Γραφείο Δοξιάδη, την Τράπεζα Ελλάδος, το Υπουργείο Δημοσίων Έργων (Ρυθμιστικό Σχέδιο Αθηνών) και το Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών.

Οι έρευνές του στην Ελλάδα αφορούν την διδακτορική του διατριβή για τον εκσυγχρονισμό, τη συγκριτική μελέτη χρήσης χρόνου των κατοίκων της Αθήνας, τη **Πολιτική Οικονομία της Υγείας στη Νεότερη Ελλάδα** που δημοσιεύτηκε από το ΕΚΚΕ το 1989, και **Σχεδιασμός και Κοινωνική Επιστήμη: Μια Ανθρωπιστική Προσέγγιση**, που δημοσιεύτηκε από το Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας το 2006.

Από το 1967-1997 ήταν μόνιμος καθηγητής στη Σχολή Αρχιτεκτονικής, Τμήμα Αστικού Σχεδίου στο Πανεπιστήμιο Ουάσινγκτον του Στ. Λούις, Μιζούρι, ΗΠΑ. Τώρα είναι Ομότιμος Καθηγητής στο Πανεπιστήμιο Ουάσινγκτον και Επιστημονικός Συνεργάτης στο Τμήμα Μηχανικών, Χωροταξίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας στο Βόλο.